

UDK 811.163.6'282

Matej Šekli

Filozofska fakulteta v Ljubljani

NEPRIČAKOVANI ODRAZ PRASLOVANSKEGA JATA V REZIJANSKEM NAREČJU SLOVENŠČINE¹

V prispevku je prikazan nastanek nepričakovanega odraza praslovanskega jata v rezijanskem narečju slovenščine s primerjalnozgodovinskega jezikoslovnega vidika. Nepričakovani odraz jata v rezijanščini je po predstavljeni tezi nastal iz dveh različnih fonemskih različic le-tega. Pojav kaže na sledi dveh arhaičnih slovanskih glasovnih značilnosti v slovenščini, in sicer položajnega mehčanja soglasnikov pred sprednjimi samoglasniki ter težnje odvisnosti samoglasniške kakovosti od soglasniškega okolja.

The article discusses the rise of the irregular reflex of Proto-Slavic jat in the Slovenian dialect of Resia from the comparative-historical linguistic point of view. The irregular reflex of jat in Resian arose, according to this hypothesis, from two different allophones of this vowel. The phenomenon draws attention to the traces of two archaic Slavic phonetic characteristics in Slovenian, i.e., the positional palatalization of consonants before front vowels as well as the tendency for vowel quality to depend on consonantal environment.

Ključne besede: primerjalnozgodovinsko glasoslovje, praslovanski jat, mehkostna korelacija v slovenščini, rezijansko narečje slovenščine

Key words: comparative-historical phonology, Proto-Slavic jat, correlation palatalized vs. non-palatalized in Slovenian, Resian dialect of Slovenian

1 Odrazi praslovanskega jata v rezijanskem narečju

1.1 Pričakovana odraza

Rez. narečje ima podobno kot koroška in severnoštajerska slovenska narečja v naglašanih zlogih dva pričakovana odraza psln. *ě, tj. psl. *ě in psl. dvoglasniške skupine *el/*erv v položaju pred soglasnikom, ki se v južnoslovanskih jezikih ter češčini in slovaščini po premetu jezičnikov s podaljšavo odražata kot glasovni zaporedji *lě/*rě. Odraza psln. *ě v naglašanih zlogih v rez. sta: 1. rez. *i* za psln. dolgi *ě, ki nadaljuje: 1) psl. starocirkumfektirani *ě v psln. enozložnicah (*'lis, 'lip, s'nik, 'jist* nam.);² 2) psl. novoakutirani *ě (*'bil, g'ri, 'jin, 'vin, 'cipiš*); 3) popsl. novocirkumfektirani *ě (*'sinca, 'misac, 'sikal, 'dilaš, bi'sida, ku'line* im./tož. mn.); 4) psl. prednaglasni *ě'V (*s'vića, 'bila, g'rija* rod. ed.); 2. rez. *ę* za psln. kratki (akutirani) *ě, tj. psln. skrajšani psl. staroakutirani *ě, v psln. nezadnjem (*čęsta, 'męstu, 'ręzat, ko'lęnu*) in zadnjem/edinem

¹ Članek je povzetek diplomske naloge z naslovom Neregularni refleksi za psl. *ě v rezijanskem narečju slovenščine, mentorici red. prof. dr. Alenka Šivic-Dular in izr. prof. dr. Vera Smole, Nova Gorica in Ljubljana 2001. – Besedilo je bilo pripravljeno z vnašalnim sistemom ZRCola, ki ga je na Znanstvenoraziskovalnem centru SAZU v Ljubljani (<http://www.zrc-sazu.si>) razvil Peter Weiss.

² Kjer to ni posebej navedeno, rez. gradivo predstavlja krajevni govor V Bili (Steenwijk 1992: 237–338).

besednem zlogu (*ko'zɛ* im./tož. dv., *w kot'lɛ* mest. ed., *wo'bɛt, go'rɛt, w d'nɛ* mest. ed., *'dɛt, 'jɛst* ned.). Slednji odraz se pojavlja tudi za psl. starocirkumfektirani **ě* v psln. dvo- in večzložnicah (*'sɛnu, 'lɛsa, s'nɛga* oboje rod. ed.).³

1.2 Nepričakovani odraz

Poleg dveh pričakovanih odrazov psln. **ě* se v rez. v naglašanih zlogih pojavlja še tretji, nepričakovani odraz *í*, ki se lahko premenjuje z *ə* ter je v tem narečju običajno pričakovani odraz za psln. dolgi **ī* (*'zīma, 'žīu*) in psln. kratki (akutirani) **i*-v psln. nezadnjem besednem zlogu (*'līpa, piti'līna* rod. ed., *'sīta*). Psln. kratki (akutirani) **i*-v psln. zadnjem/edinem besednem zlogu se v rez. odraža kot *ə* (*piti'lən, 'sət*). Nepričakovani odraz *í* se pojavlja v naslednjih sedmih primerih in njihovih izpeljankah: 1. rez. *g'ńjzdu*, knj. sln. *gnézdo*, štok. *gnijézdo/gnézdo*, čak. *njāzľö*, rus. *гнѣздó*, brus. *гняздó*, ukr. *гніздó*, češ. *hnízdo*, slš. *hniezdo* < psl. **gnězdó*; 2. rez. (Solbica) *'čínkjə* im. mn.,⁴ knj. sln. *člĕnək člĕnka* < psl. **čĕlnъkъ* (A) ← knj. sln. *člĕn člĕna/člĕn člĕna*, štok. *člĕn/člĕn*, čak. *člĕn/člĕn*, stuktur. *челĕн* < psl. **čĕlnъ* (a); 3. rez. *z'vįzda*, knj. sln. *zvĕzda*, štok. *zviјézda/zvĕzda*, čak. *zvĕzďa*, rus. *звездá*, ukr. *звїздá*, slš. *hviezda* < psl. **guĕzdá*; 4. rez. *'pįsak pįska*, knj. sln. *pĕsək pĕska*, štok. *pįjĕsak pįjĕska/pĕsak pĕska*, čak. *pĕsāk pĕskā*, rus. *песóк пескá/пескý*, brus. *пјасóк пјаскá*, ukr. *пїсóк пїскý*, češ. *pĕsek pĕsku*, slš. *piesok piesku* < psl. **pĕsъkъ *pĕsъká*; 5. rez. *k'lįšć k'lįšća*, knj. sln. *klĕšć klĕšća* < psl. **klĕšćъ *klĕšća* (~ štok. *klįjĕšt/klĕšt*, rus. *клĕщ клĕщá*, brus. *клĕщ клĕщá*, ukr. *клїщ клїщá*, češ. *klĕšt klĕštĕ*, slš. *klĕšt' klĕšt'a* < psl. **klĕšćъ *klĕšćá*); 6. rez. *k'lįšće*, knj. sln. *klĕšće*, štok. *klįjĕšta/klĕšte*, čak. *klĕšćá*, rus. *клĕщцц/клĕщццá*, brus. *клĕщцццц клĕщáй*, ukr. *клїщцццц*, nar. češ. *klĕšće*, slš. *klĕšte* ← psl. **klĕšćĭ*; 7. rez. *'lįšnik*, knj. sln. *lĕšnik*, star. *lĕščnik*, štok. *lĕššnik/lĕšnik* < psl. **lĕšćьnikъ* (D) ← knj. sln. *lĕska*, štok. *lįjĕska/lĕska*, češ. *liska*, slš. *lieska* < psl. **lĕská *lĕskó* (b).

Nepričakovani odraz *jata* v rez. doslej še ni bil natančneje razlagan. Logar v fonološkem opisu govora Solbice pravi, da *í* izvira včasih iz psln. dolgega **ě* in kot zglede navaja *ńjzdo, z'vįzda, pįsek* (Logar 1981b: 38). Tudi Vermeer v svojem prvem poskusu rekonstrukcije razvoja rez. samoglasniških sestavov omenja obravnavani pojav kot nejasno točko, odraz *í* na mestu pričakovanega *i* pripisuje sledečima soglasnikoma *s* in *z* (Vermeer 1987: 244), v svoji drugi študiji o rez. samoglasniških sestavih pa problema ne omenja (Vermeer 1993).

³ Pri pojasnjevanju naglasnega mesta v odrazih psl. starocirkumfektiranih zlogov v psln. dvo- in večzložnicah v rez. in zilj. narečju slovenščine se pojavljata dve nasprotujoči si razlagi: 1. teza o drugotnosti naglasnega mesta, tj. o prisotnosti spl. sln. naglasnega pomika s psl. starocirkumfektiranega zloga ter o kasnejšem naglasnem umiku s spl. sln. dolgega cirkumfektiranega zloga v rez. in zilj. (Ramovš, Bajec, Rigler, Logar): psl. **sĕno* > spl. sln. **sĕnō* > nespl. sln. **sĕno* > rez. *'sɛnu*, zilj. *sĕ:nò*; 2. teza o prvotnosti naglasnega mesta, tj. o odsotnosti spl. sln. naglasnega pomika s psl. cirkumfektiranega zloga ter o skrajšavi psl. dolgih starocirkumfektiranih samoglasnikov in o metatoniji cirkumfleksa na kračini v akut v nezadnjem besednem zlogu (Stankiewicz, Vermeer, Steenwijk, Greenberg): psl. **sĕno* > spl. sln. **sĕnō* > nespl. sln. **sĕnō* ali > nespl. sln. **sĕno* > **sĕno* > rez. *'sɛnu*, zilj. *sĕ:nò*. Čeprav nobena od tez ni neproblematična, se zdi prepričljivejša prva. Prim. Šekli 2006.

⁴ Primer je iz gradiva za OLA (*Общеславянский лингвистический атлас*), točka OLA 1 Solbica/Stolvizza v Režiji, vprašanje L 1514 'členki', ki se hrani v Dialektološki sekciji Inštituta za slovenski jezik Frana Ramovša ZRC SAZU. Prim. op. 10.

Razloge za nastanek nepričakovanega odraza jata v rez. je najverjetneje res treba iskati v njegovi soglasniški okolici. Splošno znano dejstvo namreč je, da je v nekaterih slovanskih jezikih samoglasniška kakovost odvisna od soglasniškega okolja. Pregled soglasniških okolij problematičnega odraza jata v rez. pokaže, da jih je mogoče razdeliti v dve skupini. 1. Za primere *g'izdu*, *č'inkja*, *z'vizda*, *pisak* *pisaka* je značilno: 1) v položaju levo od **ě* stojijo soglasniški sklopi **gn*, **čl*, **gu* > **zu* > **zu* in soglasnik **p*; 2) v položaju desno od **ě* se pojavljajo zobniki *s*, *z*, *n* kot del nemehčanega soglasniškega sklopa, tj. sklopa, ki mu sledi nesprednji samoglasnik (**zd^o*, **nk^o* < **nbk^o*, **sk^o* < **sbk^o*); 3) pojavlja se psln. dolgi **ě̄*. 2. Za primere *k'lašć* *k'lišća*, *k'lišće*, *lišnik* je značilno: 1) v položaju levo od **ě* stojijo soglasniški sklop **kl* in soglasnik **l*; 2) v položaju desno od **ě* se pojavlja trdonebniški soglasniški sklop **šč*; 3) pojavlja se psln. dolgi **ě̄* in psln. kratki (akutirani) **ě̇*.

Zelo verjetno je, da odraz *ī* psl. jata v rez. narečju ni naključen. Dejstvo, da se pojavlja v omejenem številu glasovnih okolij, govori v prid domnevi, da gre za poseben, položajno pogojen odraz. Zato bo potrebno najprej s širšega slovanskega zgodovinsko primerjalnega stališča podrobneje pregledati soglasniška okolja levo in desno od nepričakovanega odraza. Soglasniška okolica desno od samoglasnika v nekaterih slovanskih jezikih vpliva na kakovost le-tega (širjenje, ožanje, preglas). Za obravnavani problem je relevantno dejstvo, da psl. jat v položaju pred nemehčanimi zobniki ponekod ohranja svojo prvotno široko fonetično vrednost ali se preglša, v položaju pred mehкими soglasniki pa se oža. Soglasniška okolica levo od samoglasnika v slovanskih jezikih tudi povzroča spreminjanje samoglasnika, mehki soglasniki lahko povzročajo preglaste. V konkretnem primeru je pomembno dejstvo, da soglasniška sklopa **gn* in **kl* ter soglasnik **l*, ki se pojavljajo levo od nepričakovanega odraza jata, v hrvaščini/srbščini pa tudi v slovenščini izkazujejo težnjo k mehčanju v položaju pred sprednjimi samoglasniki, hkrati pa tako zmehčani soglasnik lahko vpliva na kakovost sledečega sredinskega samoglasnika.

V nadaljevanju bosta zato naprej podrobneje obravnavana mehčanje soglasnikov, ki se pojavljajo levo od nepričakovanega odraza **ě* v rez., v položaju pred sprednjimi samoglasniki v hrvaščini/srbščini in slovenščini ter odvisnost kakovosti **ě* od njegovega levega in desnega soglasniškega okolja v slovanskih jezikih. Ugotovitve analize širšega slovanskega jezikovnega gradiva bodo aplicirane na obravnavano rez. gradivo.

2 Mehčanje soglasnikov pred sprednjimi samoglasniki

2.1 Stanje v slovenščini in hrvaščini/srbščini

Soglasniški sklopi **kn*/**gn* in **kl*/**gl* pa tudi sam soglasnik **l* v hrvaščini/srbščini in deloma v slovenščini težijo k mehčanju v položaju pred sprednjimi samoglasniki, čeprav sta to jezika, ki nista ohranila psl. mehkostne korelacije in v soglasniškem sestavu posledično ne poznata fonološkega naprotja nemehčano : mehčano. Zelo verjetno je, da gre pri tem za sledi psl. položajnega mehčanja soglasnikov v položaju pred sprednjimi samoglasniki v smislu psl. zlogovne harmonije, za kateraga se običajno trdi, da je bilo v južnoslovanskih jezikih splošno odpravljeno, v južnem pasu severnih

slovanskih jezikov (ukrajiniščina, slovaščina, češčina) le delno, v severnem pasu severnih slovanskih jezikov (ruščina, beloruščina, polabščina, poljščina, lužiška srbsščina) pa celo okrepljeno v smislu fonološkega nasprotja mehčano : nemehčano, prisotnega pri večini soglasnikov. Mehčanje soglasniških sklopov **kn/*gn* in **kl/*gl* ter soglasnika **l* pred sprednjimi samoglasniki v hrvaščini/srbsščini in slovenščini lahko torej označimo za slovanski arhaizem.

Tu bo analizirano spreminjanje soglasniških sklopov in soglasnikov, ki se pojavljajo v rez. levo od nepričakovanega odraza jata, s stališča mehčanosti oz. mehčnosti v zahodni podskupini južnoslovanskih jezikov.

Psl. soglasniška sklopa **kn/*gn* sta sestavljena iz mehkonebnega zapornika in nosnega zobnega zapornika, ki sta se za razliko od podobnih sklopov z ustničnim ali zobnim zapornikom na prvem mestu v psl. ohranila nespremenjena.⁵ Do mehčanja soglasniških sklopov **kn/*gn* v zahodnem delu južnoslovanskih jezikov prihaja pred sprednjimi samoglasniki, le-ti pa se po sposobnosti mehčanja levo stoječega soglasnika razvrščajo v naslednjo prednostno lestvico: **i*, **č*, **e*, **e*.⁶ Verjetno je, da se je mehčanost psl. **n* pred sprednjimi samoglasniki, tj. **/n^E [n'] ~ */n^O [n]*, v prastarem sklopu **gn* tudi po odpravi psl. mehčnostne korelacije v južnoslovanskih jezikih ponekod ohranila dalj časa. V nadaljnjem razvoju je **/n'* lahko še nekaj časa ostal položajna različica fonema **/n/* ali pa je sovpadel s trdonebnim fonemom **/n/*. Da je bila skupina **gn* pred sprednjim samoglasnikom v obravnavanih govorih občutena kot sklop s trdonebnim **n*, tj. **gn*, morda dokazuje tudi prehod drugotnega trdonebnega **n* v sklop **gn* v sln. narečjih (psln. **niya* > nar. sln. **niya* > **gniya*). Proti pričakovanju pa do mehčanja obravnavanih soglasniških sklopov prihaja tudi pred zadnjimi samoglasniki, kar se običajno razlaga kot posledica ekspresivnosti.⁷

Psl. soglasniška sklopa **kl/*gl* podobno kot psl. sklopa **kn/*gn* predvsem v hr./sr. izkazuje mehčanost v položaju pred sprednjimi samoglasniki, predvsem pred **i* in

⁵ Zgledi za poenostavljanje slednjih: stpsl. **pn/*bn* > mlpsl. **n*: psl. **sypati* < **sup-* ~ psl. **sъnъ* < **sup-no-* ← pie. **suep-/*sup-*; psl. **dъno*, lit. *dūbnas* < pie. **dub-no-*; stpsl. **tn/*tn* > mlpsl. **n*: stesl. *svytēti ~ svznoṭi* < **svznoṭi*; stesl. *bъdēti ~ vъzbъnoṭi* < **vъzbъnoṭi*.

⁶ Gradivo: 1. sln.: knj. *gnida*, kraš. in rez. *gnida/riida* < psl. **gnida* 'jajčece uši'; *ugnida*, *ugnijida* 'gnojni čir' < psl. **u-gnida*, gor. *zagnida*, *zagnijida* 'črv, zanohtnica' < psl. **za-gnida*; knj. *gniti*, nar. *gnjiti* < psl. **gniti*, knj. *gnil*, nar. *gnjil* < psl. **gnilъ*; knj. *knjiga* < psl. **kъniga*; knj. *njiva*, nar. *gnjiva* < psl. **niya*; knj. *óganj ógnja* < psl. **ognъ*; prl. *gjeda* ime krave, bkr. *gnjede gnjedeta* ime vola, *gnjelac* 'Quercus conferta' ← psl. **gnědъ* 'rjav'; knj. *gnev*, vzh. štaj. *gnjivati se* ← **gněvъ*; knj. *gnesti gnetem*, *gnjétem*, *gnet*, *gnjet* < psl. **gnesti*; knj. *jágnje jágnjeta* < psl. **agnę*. 2. hr./sr.: knj. *gnjida*; *gnjiti*, *gnjio gnjila*, nar. *gnjivet* (Elezović 1932: 100); knjiga; knj. *njiva*; knj. *oganj ognja*; čak. (Krk) *njad* 'rdečkast', kajk. *gnjeda* ime krave, *gnjed*, *gnjedec* ime vola; knj. *gnjev/gnev*, ek. štok. *gnjev* (Elezović 1932: 99), kajk. *gnjivati se*; knj. *gnjezdo/gnezdo*, čak. (Cres) *njezlo*, (Hvar) *gnjizdo*, *gnjazlo*, ek. štok. *gnjezdo*, *gnjēzdit se* (Elezović 1932: 99); nar. *gnjesti gnjetēm*, *gnjes gnjetem* (Elezović 1932: 99); knj. *jagnje*; knj. *jāgnjēd* < psl. **agnědъ*.

⁷ Gradivo: 1. sln.: *gnjat gnjati*, *gnat* 'prekajeno svinjsko stegno, bedro, svinjsko pleče' < psl. **gnatъ*; *gnocati* 'mečkati pri delu', *gnocalo* 'počasnež, mečkač', *gnjecati* 'počasi se premikati, mečkati pri delu', *gnjécalo* 'mečkač, počasnež', verjetno tudi kontaminirani obliki *gnjocati*, *gnjocniti* 'suvati, drezati', *gnjecast*, *gnjecav* 'cmokast, pritlikav', *gnjec*, *gnjecelj* 'pritlikavec, majhen debeluh' ← psl. **gnotsati*, **gnetsati*; *gnus*, *gnjus* 'nekaj ogabnega, ostudnega', nar. tudi 'golazen, mrčes', *gnusiti se* 'gabi, upira se', nar. (Vreme) *gnjiselu* 'gnusilo' < psl. **gnusъ*; *gognjati* 'nosljati, govoriti skozi nos, momljati', *gognjav*, *gognjač*, *gognjavac*, *gognjavka* < psl. **gogъnati*; 2. hr./sr.: *gnjat*, *knjat* 'golen, pleče, kost'; *gnjecati* 'gnetem, tlačim'; *gnus*, *gnjus* 'gnus, govno, umazanija'.

*ě.⁸ V teh govorih so torej sklopi **kn/*gn* in **kl/*gl* doživeli vzporeden razvoj, vsi so se namreč pred sprednjimi samoglasniki lahko mehčali. Mahčanje **l* izven sklopa **kl/*gl* v položaju pred sprednjimi samoglasniki najdemo v nekaterih ekavskih štok. narečjih.⁹

Psl. soglasniška sklopa **kŭ/*gŭ* sta v južnih in vzhodnih slovanskih jezikih za razliko od zahodnih slovanskih jezikov doživela psl. mlajšo regresivno, t. i. drugo palatalizacijo pred psl. *ě₂ (jzl. in vsl. **cŭěťь*, **zŭězda* ~ zsl. **kŭěťь*, **gŭězda*). Glasovna sklopa sta torej v tem delu slovanskih jezikov prvotno zaznamovana z mehkostjo. Glasovni sklop **gŭ* je strukturno primerljiv s sklopi **kn/*gn* in **kl/*gl*, za katera je bilo tudi že povedano, da sta se v položaju pred sprednjimi samoglasniki mehčala. Ne bi bilo nemogoče, da bi sklop **zŭ* pred psln. dolgim *ě mehkost ohranil dalj časa. Ta primer z ustničnikom *ŭ kot drugo sestavino je mogoče vzporejati s skupino **pě-* v **pěszьkь*, ki ravno tako vsebuje ustničnik in psln. dolgi *ě.

2.2 Stanje v rezijanščini

Mehčanje sklopa **gn* je v sln. znano na Notranjskem, Krasu, Goriškem, Gorenjskem in v Reziji, kraško in rez. narečje pa naj bi po Ramovšu mehčanje **n* > **ń* izvršila pred vsakim *i*: kraš. *boŭńik*, *doŭńnik*, *γloŭńik*, *rańik*; rez. *ńiški* 'nemški', *ńidan* 'nobeden' (Ramovš 1924: 93–94). Rez. nedvomno pozna mehčanje **gn* > **gń* pred sprednjimi samoglasniki in v primeru **ńiŭa*: *g'ńil*, *g'ńot* *g'ńije*, *g'ńiwat* *se*, *g'ńizdu*, *ńiwa*, *ńiwaški*, *ńiŭjarji*. Pred zadnjimi samoglasniki v rez. do mehčanja praviloma ne prihaja: *g'ńui* < **gnoib*, *g'ńiwat* *se* < **gńuiati* *se*. Današnje narečno gradivo kaže tudi na to, da v rez. do mehčanja pred *i* in *ĭ* ne prihaja: *ńiški* < **něтьцьскъь*, *ńidan* < **nejedьнь*, *ńizak* < **nizьkь*.

Glede na to, da je do mehčanja sklopa **gn* očitno prišlo tudi v rez., se seveda zastavlja vprašanje, ali ni mogoče prišlo tudi do mehčanja soglasniškega sklopa **kl* in soglasnika **l* oz. da se je mehčanost **l* v položaju pred sprednjim samoglasnikom (v sklopu **kl*) ohranila dalj časa. Neposredni dokaz za mehčanje psl. **l^ĕ* > rez. **l'* > **l̥* > *j* imamo samo v sklopu **člě* (rez. *č'jinkjə* < **č'jinkjə* < psln. **člěnk-*; rez. *k'juč* < psl. **klŭčь*, rez. *poje* < psl. **poŭe*, rez. *zemja* < psl. **zemŭa*). Neposrednega dokaza za mehčanje **l* pred sprednjimi samoglasniki v drugih primerih nimamo, saj se **l* v teh primerih v rez. odraža kot *l* in ne kot *j*. Na mehkost **l* pred prednjim samoglasnikom

⁸ Gradivo: 1. sln.: nar. (Poljskava) *giva* < psl. **gliŭa*; 2. hr./sr.: knj. *klica*, čak. (Vis, Vis) *kjica*, (Brusje, Hvar) *kica* < psl. **klica*; knj. *klicati*, čak. *kjicot* (Brusje, Hvar); *kjicat* (Cres) (Skok 1972: 99) < psl. **klicati*; knj. *klin*, nar. *kljin* (Zoranić) (Skok 1972: 100) < psl. **klinь*; knj. *gljiva*; čak. *kišća* (Dračevica, Brač), ek. štok. *klješće* (Kosmet) (Elezović 1932: 295; Skok 1972: 99) < psl. **klěšća*.

⁹ Prizrensko-južnomoravsko narečje: Đakovica: *daljěko*, *staljica*, *na maljŭtvu*, *mŭlji gu*, *žalji se* (Peco 1985: 24); Orahovac (OLA 84): *ŭipa*, *ŭisica*; *ŭeba* rod. ed., *ŭek*, *ŭepo*, *ŭes*, *ŭeto*, *ŭevi*, *koŭeno*, *pŭemna*, *pŭevna*, *pŭeveŭe*, *sŭep*, *žeŭezo*; *daŭeko*, *ŭeđ*; *gŭnezdo*. Svrliško-zaplanjsko narečje: *pŭljijem* < **polije-*, *těgljim* < **tegli-*, *těgljeća kráva* < **teglěća korŭa*, *šljěpaj* ← nem. *Schlepp*, *Belopotŭcanji* ← **bělopotočane*; *gnjěvan* < **gněvanь*, *gnjězdo* < **gnězdo*, *knjěžev* ← **kьněžeŭь* (Peco 1985: 23). Kosovsko-tesavsko narečje: *veljiki*, *koljiko*, *soljit*, *planjina* (Peco 1985: 31); Tučer (OLA 79): *ŭeb*, *koŭeno*, *ŭeto*, *ŭè:vi*, *sŭè:p*, *žeŭezo*; Srbovac (OLA 80): *ŭeba* Gsg, *koŭeno*, *ŭeto*, *ŭè:vi*, *sŭè:p*, *žeŭeza* ž. Baški govor (Bačka) šumadijsko-vojvodinskega narečja: *pol'icu*, *ŭeja* (Peco 1985: 53).

bi lahko posredno sklepali iz priličenja po mehкости v soglasniškem sklopu psln. $*z^E >$ rez. $ž^E$ (rez. $ž^{lit}$ < psl. $*ībzletětŷ$). Na podlagi te domneve bi bilo mogoče tudi v primerih rez. $k'lǝšč k'līšća, k'līšće, līšnik$ izhajati iz dalj časa mehčanega soglasnika $*l$.¹⁰

Tudi drugo rez. jezikovno gradivo kaže na to, da se je v rez. v nekaterih psl. mehčanih soglasniških sklopih ohranila mehкость in da je do priličenja po mehкости prišlo tudi v nekaterih tipološko podobnih drugotnih soglasniških sklopih. Primeri: 1. ohranjenost rezultata psl. starejše regresivne, t. i. prve palatalizacije v soglasniškem sklopu $*zg$, tj. $*g^E > *ž$ (stcsl. $īzdenŷ < *ībzgenŷ \sim$ stcsl. $īzgnati$), ki se je v drugih položajih poenostavil $*ž > *ž$ (stcsl. $ženŷ < *genŷ \sim$ stcsl. $gnati$): rez. $'mōžžane <$ psl. $*možžane < *mozgēne$, rez. $z'vīžžēš <$ psl. $*zūīžžēš < *zūīzgeš$ (rez. $z'vīzgat <$ psl. $*zūīzgat$); 2. mehčanost psl. soglasniškega sklopa $*zd(n)$ v položaju pred psl. $*ē$ in $*i$: rez. $rižžat <$ psl. $*orzdežati$, rez. $rižžiwat <$ psl. $*orzdeuati$, rez. $'gōžnica < *gozdnica <$ psl. $*gozdnica$; 3. mehčanost soglasnika $*n$ pred sprednjim samoglasnikom v izposojenkah: $ž'ñidar, ž'ñidarica \leftarrow$ srvn. $snīdære$.

Kar zadeva mehčanost oz. mehкость soglasnikov v položaju pred sprednjimi samoglasniki, je izhodiščno rez. stanje naslednje: 1. v narečju samem izpričana mehкость soglasniških sklopov $*gnē$ in $*člē$: psln. $*gnē >$ rez. $*gn'ē > *gnē$, psln. $*člē >$ rez. $*čl'ē > *člē$ (rez. $*gnēzdo, *člēnk-$); 2. na podlagi vzporednosti v zahodni podskupini južnoslovanskih jezikov (in tendence v narečju samem) suponorana dalj časa ohranjenost mehčanost oz. mehкость soglasniških sklopov $*klē$ in $*zūē$ ter soglasnikov $*lē$ in $*pē$ ($*klēšč *klēšća, *klēšče, *lēšćnik, *zūēzda, *pēšk-$).

3 Odvisnost samoglasniške kakovosti od soglasniškega okolja

3.1 Stanje v slovanskih jezikih

Mehko levo soglasniško okolje v slovanskih jezikih povzroča širjenje sredinskih samoglasnikov: psl. $*ČeC > *Če|C$. Primeri: 1. *a*-jevski odraz psl. $*ē$ v položaju za psl. trdonebniki $*č, *ž, *š, *j$ v vseh slovanskih jezikih (st. psl. $*kč, *gč, *xč, *jč > *čč, *žč, *šč, *jč >$ ml. psl. $*ča, *ža, *ša, *ja$): psl. $*kričati, *lēžati, *slyšati, *stojati \sim$ psl. $*uiděti$; 2. *a*-jevski odraz psl. $*ē$ v položaju za psl. trdonebniki $*č, *ž, *š, *j$ v čak. (psl. $*čē, *žē, *šē, *jē >$ čak. $*ča, *ža, *ša, *ja$);¹¹ 3. *a*-jevski odraz psl. $*ē$ za drugotnimi mehкими soglasniki, tj. pred sprednjimi samoglasniki sporadično ohranjenimi psl. mehčanimi soglasniki (prim. 2.1 in 2.2) v čak.¹² Široki *a*-jevski odraz za psl. $*ē$ in psl. $*ē$ v navedenih primerih naj bi dokazoval široko fonetično vrednost le-teh v psl., na ohranitev širokega izgovora pa naj bi vplival spredaj stoječi mehki soglasnik.

¹⁰ Kot je razvidno iz besedila diplomske naloge, mi pri prisanju le-te leta 2001 primer $č'jnkjə$ ni bil znan, opazil sem ga šele kasneje pri morfonološki analizi sln. gradiva za OLA (prim. op. 4). Čeprav primera $č'jnkjə$ nisem poznal in mehčanost $*l$ v tedaj znanem mi gradivu ni bila izpričana, sem že takrat suponoriral mehčanje $*l$ v položaju pred sprednjimi samoglasniki, ki ga je kasneje najdeni primer vsaj deloma dejansko potrdil.

¹¹ Zgledi: *jazik* < psl. $*jazykŷ, počati$ < psl. $*početi, žati$ < psl. $*žeti$ (Moguš 1977: 35–37).

¹² Gradivo: *jad* < psl. $*čdŷ, jadro$ < psl. $*čdro$ (izpeljanki $jadrit(i) < *čdriti, jadenjak < *čdreňakŷ$), (Krk) *njad* < psl. $*gnědŷ, njadra$ < psl. $*gnědra$, (Senj) *njazlo* < psl. $*gnězdo, prama < *prjama <$ psl. $*prěma$, (Senj) *knjapav* < psl. $*kněpaŷ$ (Moguš 1977); *prásunje* < $*perd-slŷn-ŷje$, *Prapolje* < $*perd-pol-ŷje$, *Krasimir* < $*Křesimělŷ$, *kras* < $*krěšŷ, smraka < *smerka, hnjad$ (*njadasta, njadilo*), *slapíc* < $*slěpŷ, kljast < *klěstŷ$ (Skok 1948); knj. hr./sr. *òrah* < psl. $*orěxŷ, olaj$ < psl. $*olěŷ$ (Shevelov 1964: 173–174).

Trdo desno soglasniško okolje, predvsem nemehčani zobniki *t, d, n, l, r, s, z*, v slovanskih jezikih preprečuje oz. zavira ožanje sredinskih samoglasnikov, mehko/mehčano desno soglasniško okolje v slovanskih jezikih pospešuje ožanje sredinskih samoglasnikov: psl. **CeC^o* > popsl. **C'e↓C*, psl. **CeC'/*CeC^e* > popsl. **C'e↑C'*. Primeri: 1. *a*-jevski odraz psl. **ě* v položaju pred trdim soglasnikom v naglašeni zlogih v blg.;¹³ 2. *a*-jevski odraz psl. **ę* v položaju pred trdim soglasnikom ne glede na naglas v češ. in gluž.;¹⁴ 3. širši odraz psl. **ě* v položaju pred nemehčanimi zobniki in ožji odraz psl. **ě* v ostalih položajih v lehitski podskupini zahodnoslovanskih jezikov (poljščina, polabščina) in srednječakavskem (ikavsko-ekavskem čakavskem) narečju hrvaščine (t. i. Jakubinskij-Meyerjevo pravilo).¹⁵

3.2 Stanje v rezijanščini

Primeri *g'ňizdu, 'čjnkjə, z'vizda, 'přisak 'přiska* < psl. **gnězdō, *čělnьkъ *čělnьka, *gųězdā, *přěšьkъ *přěšьkā* izkazujejo naslednje skupne značilnosti jatovega soglasniškega okolja: 1. levo soglasniško okolje je prvotno mehčano ali celo mehko (izpričana mehkost: **gně* > **gn'ě* > **gně*, **člě* > **čl'ě* > **člě*, domnevna dalj časa ohranjena mehkost/mehčanost: **zųě* > **zų'ě*, **pě* > **p'ě*); 2. desno soglasniško okolje so nemehčani zobniki: **zd^o*, **nk^o* < **nъk^o*, **sk^o* < **sъk^o*; 3. izhodiščno glasovno zaporedje je torej **C'ěD^o*. Levo stoječi mehčani soglasniki so v rez. verjetno podobno kot v čak. ohranjali široko fonetično vrednost **ě*, desno stoječi nemehčani zobniki pa podobno kot v polj., plb. in srčak. preprečevali oz. zavirali njegovo ožanje. V tem glasovnem zaporedju je **ě* verjetno dalj časa ohranil svojo prvotno široko fonetično vrednost: **[ä]* // *+[*C'_D^o]*.¹⁶

Primeri *k'ləšć k'ljšća, k'ljšće, 'ljšnik* < psl. **klěščь *klěšča, *klěšče, *lěščьnikъ* izkazujejo naslednje skupne značilnosti jatovega soglasniškega okolja: 1. levo soglasniško okolje je soglasnik **l*, ki je mehčanost domnevno ohranil dalj časa (na to posredno sklepamo iz mehкости **l* v skupini **člě* v rez. sami ter iz vzporednih pojavov mehčanja **l* v čak. in štok., pri čemer levo stoječi mehčani soglasnik v čak. in štok. ne vpliva na kakovost **ě*, kot se to dogaja za skupinami **gń/*kń* in **k'j*); 2. desno soglasniško okolje je mehki soglasniški sklop **šč* < **sk^e*, **stj*; 3. izhodiščno glasovno zaporedje je torej **C'ěC'*. Položaj med mehčanim in mehkim soglasnikom je verjetno vplival, da se je **ě* ožal podobno kot psl. **ě* v polj., plb., srčak. in blg. ter psl. **ę* v češ. in gluž. V tem glasovnem zaporedju se je **ě* verjetno že zelo zgodaj precej zožil: **[ě]* // *+[*C'_C']*.

¹³ Odrazi psl. **ě* v blg.: psl. **ě, *eRC* > blg. *'a* // *+[*_C + O]*: blg. *лято* < psl. **lěto* im./tož. ed., blg. *бъл* < psl. **bělъ* ed. m.; psl. **ě, *eRC* > blg. *e* // *+[*_C + O]*: blg. *летā* < psl. **lěta* im./tož. mn., blg. *бєли* < psl. **bělī* mn., blg. *недєля* < psl. **neděla*.

¹⁴ Odrazi psl. **ę* v češ. in gluž.: psl. **ę* > češ. *a*, gluž. *'a* // *+[*_C + O]*: češ. *pátý*, gluž. *pjaty* < psl. **pętyjъ*; psl. **ę* > češ. *ě, ie, e*, gluž. *'e* // *+[*_C + O]*: češ. *pět*, gluž. *pjeć* < psl. **pęty*.

¹⁵ Odrazi psl. **ě* v polj., plb., srčak.: psl. **ě* > polj. *'a*, plb. *'o* v krepkem položaju, srčak. *e* // *+[*_C + O]*: polj. *kolano*, plb. *tūloně*, srčak. *koleno* < psl. **kolěno*; psl. **ě* > polj. *'e*, plb. *'e* v krepkem položaju, srčak. *i* // *+[*_C + O]*: polj. *świeca*, plb. *svečā*, srčak. *sviča* < psl. **sučьta*.

¹⁶ Na zelo široko fonetično vrednost jsl. in češ.-slš. **ě* v psl. **čelnь(kъ)* bi kazal tudi neregularen *a*-jevski odraz psl. **elC* > jsl. in češ.-slš. **lěC* v st. sln. *članek* (Pohlin < *zhlank* > 'ud, člen'), štok. *člān/člān, člānak*, češ. *člānek*) (gradivo po Snoj 2003: 88).

Iz pravkar izvajane sledi, da imamo v fazi razvoja rez. samoglasniškega sestava, ko se v slovenščini pojavi težnja po splošnem ožanju *ě v skladu z zakonom odvisnosti samoglasniške kakovosti od samoglasniške kolikosti, vezane na naglas, v naglašeni zlogi tri izgovorne kakovosti *ě, in sicer: 1. dve regularni izgovorni kakovosti, pogojeni s samoglasniško kolikostjo (slovenska inovacija): 1) zoženi dolgi jat: psl. *ě̄ > *[e:]; 2) nezoženi kratki (akutirani) jat: psl. *ě̇ > *[ä]; 2. dve položajni izgovorni kakovosti, pogojeni s soglasniškim okoljem (slovanski arhaizem): 1) položajno nezoženi dolgi *ě̄ za mehčanim soglasnikom in pred nemehčanim zobnikom: psl. *ě̄ > *[ä:] // +[*C'D^o]; 2) položajno zelo zoženi kratki (akutirani) *ě̇ in dolgi *ě̄ med mehčanim in mehkim soglasnikom: psl. *ě̇/*ě̄ > *[é]/*[é:] // +[*C'C^o]. V nadaljnjem razvoju so vse tri izgovorne kakovosti *ě sledile težnji po ožanju, vendar zaradi različnih izhodiščnih razlik do njihovega popolnega sovpadanja ni prišlo. Iz dveh različnih položajnih izgovornih različic *ě je nastal en odraz. Sledi težnje odvisnosti samoglasniške kakovosti od soglasniškega okolja, ki je bila kasneje zabrisana s splošno slovenskim glasovnim zakonom odvisnosti samoglasniške kakovosti od samoglasniške kolikosti, predstavlja slovanski arhaizem v slovenščini.

Sledi razlaga spreminjanja položajnih različic *ě v procesu razvoja rez. samoglasniškega sestava ter nastanka enotnega nepričakovanega odraza *ě iz dveh različnih izhodišč.

4 Nastanek nepričakovanega odraza jata v rezijanščini

Sledi strukturalni prikaz nastanka rez. samoglasniškega sestava od začetka narečne cepitve slovenščine s posebnim poudarkom na spreminjanju psl. *ě in na nastanku njegovega nepričakovanega odraza. Izvajanje ima namen dopolniti že znane ugotovitve slovenskega zgodovinskega glasoslovja (Rigler 1963, Logar 1981a, Vermeer 1987, 1993).¹⁷

4.1 Izhodiščni severozahodnoslovenski samoglasniški sestav

Izhodiščni splošno slovenski samoglasniški sestav, ki je rekonstruirano skupno izhodišče samoglasniških sestavov vseh slovenskih krajevnih govorov (Logar 1981a: 29) in torej predstavlja praslovensko stanje, se je glede na raznosnjenje psl. nosnih samoglasnikov *ę in *o ter posledično izhodiščno fonetično vrednost psl. *ě najprej

¹⁷ Pri obravnavi izhajam iz Riglerjeve rekonstrukcije nastanka samoglasniških sestavov slovenskih krajevnih govorov. Riglerjev model je bil doslej vsaj dvakrat modificiran. Vermeer z izjemo rekonstrukcije prvotne fonetične vrednosti psl. *ě v slovenščini (prim. op. 18) večinoma izhaja iz Riglerjeve delitve na dva prvotna slovenska makrodialekta, tj. severozahodnega in jugovzhodnega (Vermeer 1982). Greenberg pa te Riglerjeve delitve ne upošteva in za najstarejšo razmejitevno črto postavlja reko Savo (Greenberg 2002: 127), kar je zelo težko sprejemljivo. V vsakem primeru gre za hipotetični konstrukt izhodiščnega splošno slovenskega samoglasniškega sestava in hipotetični model njegovega spreminjanja do nastanka samoglasniških sestavov posameznih slovenskih krajevnih govorov. Rekonstrukcije torej ne gre dobesedno razumeti kot v nekem času in na nekem prostoru dejansko obstajajočega jezikovnega sestava, ampak kot abstrahirano skupno izhodišče, ki služi pojasnjevanju konkretnega jezikovnega stanja v različnih krajevnih govorih. Diskusija o upravičenosti te ali one rekonstrukcije, ki ima za posledico njeno rahlo modificiranje, se z ozirom na naravo stvarine same ne zdi preveč produktivna in smiselna.

razcepil v dva podsestava, in sicer arhaičnega severozahodnega in inovativnega jugovzhodnega. Pojav je morda odsev načina poselitve sln. jezikovnega ozemlja iz dveh smeri v dveh naselitvenih valovih, in sicer zgodnejšega s severovzhoda in poznejšega z jugovzhoda.

Psl. **ě* je bil podobno kot psl. **e* in psl. **ę* izgovorno najverjetneje zelo širok e-jevski samoglasnik *[*ä*], njegova razlikovalna prvina v razmerju do psl. **e* je bila dolžina (**/ě/* : **/e/* = *[*ä*] : *[*a*]), v razmerju do psl. **ę* pa nosniškost (**/ě/* : **/ę/* = *[*ä*] : *[*ã*]) (Moszyński 1967). Na slovenskem jezikovnem ozemlju je psl. **ě* v najzgodnejši fazi glede na spreminjanje psl. nosnih samoglasnikov doživel spremembo v dve smeri. Na slovenskem severozahodu je nekaj časa še ohranil široko kakovost, saj so na tem območju psl. nosni samoglasniki ohranili nosni izgovor in posledično **ě* ni mogel sovpasti z odrazom raznosnjenega **ę* (psl. **/ě/* *[*ä*] : **/ę/* *[*ã*] > SZ sln. *[*ä*] : *[*ã*]). Na slovenskem jugovzhodu, kjer je do raznosnjenja prišlo zelo zgodaj (12./13. st.), pa se je **ě* pričel počasi ožati in tako v sistemu umikati novemu e-jevskemu samoglasniku podobne kakovosti (psl. **/ę/* *[*ã*] > JV sln. *[*ä*] ⇒ psl. **/ě/* *[*ä*] > JV sln. *[*ę*]). (Rigler 1963: 26–30.)

Sestav A predstavlja izhodiščni severozahodnoslovenski samoglasniški sestav, ki je torej enak izhodiščnemu splošnoslovenskemu.¹⁸ Zanj je značilno, da samoglasniška kakovost ni odvisna od samoglasniške kolikosti. Odraz psl. **ě* ima v njem široko e-jevsko fonetično vrednost ne glede na kolikost: 1. psln. dolgi **ě*: **s'nä:g* < psl. **sněgъ*, **bä:l* < **bělъ*, **sä:nca* < popsl. **sěncā* < psl. **sěńca*, **s'üä:ta* < psl. **sučtā*; **g'nä:zdo* < psl. **gnězdó*, **č'lä:nk-* < psl. **čělnъk-*, **z'üä:zda* < psl. **gųęzdā*, **pä:sk-* < psl. **pěsъk-*, **k'lä:ščę* < **klěščę*, **lä:šćnik* < psl. **lěščьnikъ*; 2. psln. kratki **ě*: **mä:sto* < psl. **město*, **däd* **däda* < psl. **dědъ* **děda*, **k'lä:šć* **k'lä:šća* < psl. **klěščь* **klěščā*.¹⁹

¹⁸ Izvor samoglasnikov v sestavu A je naslednji: 1. psln. dolgi samoglasniki: 1) psl. dolgi samoglasniki in dvoglasniške zveze (**/i/y*, **u*, **ě/ę* CeRC, **a/ę* CoRC, **e*, **o*), in sicer starocirkumfektirani v sln. enozložnicah, ponaglasni s starocirkumfektiranim samoglasnikom v prednaglasnem zlogu v sln. dvo- in večzložnicah, novoakutirani, novocirkumfektirani, prednaglasni; 2) psl. kratki samoglasniki (**e*, **o*, **ъ*, **ь*), in sicer starocirkumfektirani v sln. enozložnicah, ponaglasni s starocirkumfektiranim samoglasnikom v prednaglasnem zlogu v sln. dvo- in večzložnicah, zelo zgodaj podaljšani novoakutirani; 3) psl. dvozložna zaporedja z medsamoglasniškim **j*, ki so se popsl. skrčila; 2. psln. kratki samoglasniki: 1) psl. staroakutirani dolgi samoglasniki in dvoglasniške zveze (**/i/y*, **u*, **ě/ę* CeRC, **a/ę* CoRC, **e*, **o*); 2) psl. novoakutirani kratki samoglasniki (**e*, **o*, **ъ*, **ь*), ki se niso zelo zgodaj podaljšali.

¹⁹ Za razliko od Riglerja npr. Logar, Vermeer, Greenberg izhajajo iz drugačnega izgovora psl. **ě* v slovenščini. Logar odraz psl. **ě* fonetično postavlja med **i* in **e*, kar pomeni, da predpostavlja ozko prvotno fonetično vrednost (Logar 1981: 29). Vermeer zagovarja tezo, da je zožitev psl. **ě* splošnoslovenska inovacija, njegovo izhodišče je torej ozka prvotna fonetična vrednost [e] psl. **ě* (Vermeer 1982: 98). Greenberg izhaja iz široke prvotne fonetične vrednosti [ä] psl. **ě* na celotnem slovenskem jezikovnem ozemlju (Greenberg 2002: 125, 127–128).

Prvotna fonetična vrednost psl. **ě* je bila v slovenščini z delovanjem zakona odvisnosti samoglasniške kakovosti od samoglasniške kolikosti v samoglasniških sestavih posameznih krajevnih govorov zabrisana. Katere koli prvotne fonetične vrednosti psl. **ě* nastavimo v slovenščini, pridemo v vsakem primeru do istih regularnih odrazov zanj v rezijanskih samoglasniških sestavih, kar kaže na že omenjeno relativnost rekonstrukcije. Tu sledim Riglerjevemu konstruktumu, saj je prepričljivo sistemskofunkcijsko utemeljen na slovenskem in širšem slovanskem jezikovnem gradivu.

Sestav A:²⁰

dolgi naglašeni samoglasniki				kratki naglašeni samoglasniki					
i:	u:			i	u				
e:	ə:	o:	ɛ:	ɔ:	e	ə	o	ɛ	ɔ
ä:					ä				
	a:					a			

4.2 Zakon odvisnosti samoglasniške kakovosti od samoglasniške kolkosti

V nadaljnjem razvoju pride na celotnem sln. jezikovnem ozemlju ne glede na cepitve v prvotna dva makrodialekta do oblikovanja glasovne zakonitosti, ki je določilna za nadaljnje oblikovanje samoglasniških sestavov slovenskega jezika ter po kateri je samoglasniška kakovost odvisna od samoglasniške kolkosti, le-ta pa vezana na naglasno mesto (t. i. Ramovšev zakon): naglašeni samoglasniki se izgovarjajo napeto, se daljšajo, s tem pa ožajo in posledično udvoglašajo; nenaglašeni samoglasniki se izgovarjajo ohlapno, so kratki in se reducirajo (Ramovš 1951: 4–5).

Po tej zakonitosti se psln. dolgi **ě* oža vzporedno s psln. dolgim **ō* (psln. dolgi **ě* ostane brez para v spreminjanju in se ohrani kot poseben fonem), medtem ko se psln. kratki **ě* zaenkrat ne spreminja. Tako nastaneta dve različni, s samoglasniško kolkostjo pogojeni izgovorni kakovosti **ě*: 1. zoženi dolgi *[*ɛ̃*:] (**s'nẽ:g*, **bɛ̃:l*, **sɛ̃:nca*, **s'ujɛ̃:fa*); 2. nezoženi kratki *[*ä*] (**mästo*, **däd* **däda*). Iz te regularne vezanosti kakovosti **ě* na njegovo kolkost sta zaenkrat še izvzeti dve njegovi položajni različici, pogojeni s soglasniškim okoljem, in sicer: 1. položajno nezoženi dolgi **ě̃* med mehkim/mehčanim soglasnikom in nemehčanim zobnikom: *[*ä̃*:] // +[*C' D^o*] (**g'hä̃:zdo*, **č'lä̃:nk-*, **z'ujä̃:zda*, **p'ä̃:sk-*); 2. položajno zelo zoženi kratki **ě̃* in dolgi **ě̃̃* v položaju za mehčanim **l* in mehkim soglasniškim sklopom **šč*: *[*ɛ̃̃*]/*[*ɛ̃*:] // +[*C' C'*] (**k'lě̃̃šč*, **k'lě̃ščä*, **k'lě̃:ščɛ*, **lě̃:ščnik*).²¹

Po delovanju zakona odvisnosti samoglasniške kakovosti od samoglasniške kolkosti in nastankom položajnih različic **ě̃* je nastal sestav B.

Sestav B:

dolgi naglašeni samoglasniki				kratki naglašeni samoglasniki					
i:	u:			i	u				
ɛ̃:			ɔ:	ɛ̃					
ɛ̃:					ä				
e:	ə:		ɛ:	ɔ:	e	ə	o	ɛ	ɔ
	ä:					ä			
	a:					a			

²⁰ Regularni odrazi a: **ě* so v sestavih zaradi preglednosti odebeljeni in uokvirjeni, položajno nepogojena odraza, ki bosta privedla do t. i. nepričakovnega odraza, pa sta samo odebeljena.

²¹ Mehkosti in domnevne dalj časa ohranjene mehčanosti soglasnikov levo in desno od odraza **ě* v nadaljevanju ne označujem posebej, saj ni mogoče zanesljivo trditi, v kateri fazi razvoja glasovnega sestava je prišlo do izgube soglasniške mehčanosti.

4.3 Udvoglašanje dolgih naglašanih sredinskih samoglasnikov

Naslednji pojav v sestavu dolgih naglašanih samoglasnikov je udvoglašanje dolgih ozkih sredinskih samoglasnikov, in sicer $*e:/*o:/ > *ie/*uo$ na slovenskem severozahodu ($*s'nieg$, $*'biel$, $*'sienca$, $*s'uięta$). Možno je, da je že pred tem prišlo do sovpadanja psln. dolgega $*ē$ in psln. dolgega $*ē$ kot posledica zlitja psln. $*ē$ in psln. $*e$ v kratkih zlogih (Vermeer 1987: 249–251). Težnja po ožanju dolgih samoglasnikov je doletela tudi dolgi $*ē$ v zaporedju $*C'ēD^o$, ki pa zaradi svoje izvirne širine v ožanju ni dosegel dolgega $*ē$ v drugih položajih in dolgega $*ē$ ter se ni udvoglasil in je ostal širši ($*g'ne:zdo$, $*č'le:nk-$, $*z'ue:zda$, $*'pe:sk-$). Mogoče je že v tej fazi prišlo tudi do sovpadanja zelo ozkega $*é$ iz $*ē$ v zaporedju $*C'ēC'z *i$, in sicer ne glede na kolikost ($*k'lišć$, $*k'lišća$, $*k'liščę$, $*li:ščnik$, $*'sit$, $*'sita$, $*'lipa$, $*'ži:u$, $*'zi:ma$). Kratki naglašeni samoglasniki so se ožali počasneje od dolgih ($'męsto$, $'dęd$ $'dęda$).

Po opisanih spremembah je nastal sestav C.

Sestav C:

dolgi naglašeni samoglasniki				kratki naglašeni samoglasniki			
i:	u:			i	u		
\boxed{ie}	ə:	uo		e	ə	o	
e:	a:		ę:	q:	$\boxed{ę}$	q	ę q
					a		

4.4 Podaljšanje kratkih naglašanih samoglasnikov v nezadnjem besednem zlogu

Naslednja stopnja je podaljšanje kratkih (akutiranih) naglašanih samoglasnikov v nezadnjem besednem zlogu. Do pojava je v zahodnih in južnih slovenskih narečjih prišlo sorazmerno zgodaj (t. i. zgodnje daljšanje psln. kratkih akutiranih samoglasnikov, 12.–14. st.), v severnih in severnoštajerskih slovenskih narečjih pa sorazmerno pozno (t. i. pozno daljšanje psln. kratkih akutiranih samoglasnikov, 16. st.) (Ramovš 1950: 20). Medtem ko so se visoki in nizki samoglasniki po podaljšanju zlili s stalnodolgimi, pri sredinskih do istovetenja ni prišlo, odrazi pozneje podaljšanih samoglasnikov so namreč na slovenskem severu širši od odrazov stalnodolgih ($*'mę:sto$, $*'dę:da$). Stalnodolgi sredinski samoglasniki in širša sestavina dvoglasnikov so se še naprej ožali: $*e:/ > *ę:/$ ($*g'ne:zdo$, $*č'le:nk-$, $*z'ue:zda$, $*'pe:sk-$), $*ie/*uo > *ę/*uq$ ($*s'nieg$, $*'biel$, $*'sienca$, $*s'uięta$).

Sestav Č prikazuje stanje po podaljšanju psln. kratkih (akutiranih) samoglasnikov v nezadnjem besednem zlogu.

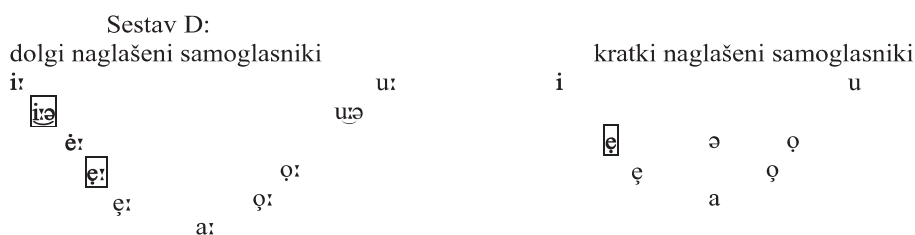
Sestav Č:

dolgi naglašeni samoglasniki				kratki naglašeni samoglasniki			
i:	u:			i	u		
\boxed{ie}	ə:	uo		e	ə	o	
e:	a:		ę:	q:	$\boxed{ę}$	q	ę q
					a		

4.5 Raznosnjenje nosnih samoglasnikov

Sledil je proces raznosnjenja psl. nosnih samoglasnikov v večini severnih in zahodnih slovenskih narečij. Nova ustna samoglasnika sta bila zelo široka in sprednji je sovpadel z odrazom dolgega polglasnika, ki se je pričel vokalizirati po podaljšavi kratkih naglašanih samoglasnikov v nezadnjem besednem zlogu (**g'ļe:daš* < popsl. **glēdaš* < psl. **glēdajēšb*, **g'ļe:dat* < psl. **glēdatb*; **tē:st* < psl. **tēstb*, **tē:šča* < psl. **tēšča*). Prisotnost dveh novih širokih sredinskih samoglasnikov v sestavu dolgih samoglasnikov je povzročila nadaljnje ožanje ostalih *e*-jevskih fonemov, da le-ti ne bi sovpadli z novima. Tako se odraza za podaljšani **ē* in **e* ter **o* zožita v ozka sredinska samoglasnika **ē:* in **o:* (**mē:sto*, **dē:da*, **stē:la*, **kō:ža*). Tudi odraz za stalno dolgi **ē* v položaju **C'ēD^o*, ki se še vedno razvija samostojno, se umika ozkemu **ē:* in se oža, tako da ima po opisanih premikih samoglasnikov fonetično vrednost zelo ozkega **ē:*, ki se približuje artikulaciji **i:* (**g'nē:zdo*, **č'lē:nk-*, **z'ūē:zda*, **pē:sk-*). Dvoglasnika **iē/*uō* mogoče že začnjata reducirati svojo drugo sestavino: **iē/*uō* > **iə/*uə* (**s'ni:əg*, **bi:əl*, **si:ənca*, **s'ui:ətá*).

Stanje po opisanih spremembah je prikazano v sestavu D.

4.6 Nastanek t. i. zasoplih samoglasnikov

V nadaljevanju je prišlo do poenoglašanja dvoglasnikov, drugi del se je popolnoma reducirala in nastala sta dva nova dolga visoka samoglasnika: **iə/*uə* > **i:/*u:* (**s'ni:g*, **bi:l*, **si:nca*, **s'ui:tá*). Da novo nastala **i:/*u:* ne bi sovpadla s prvotnima **i:/*u:* < psln. **ī*, **i-/*ū*, **ū-*, sta se slednja centralizirala in tako je nastal visoki par t. i. zasoplih samoglasnikov **i:/*u:* (**z'ima*, **l'ipa*, **s'ita*, **d'uša*, **m'uxa*). Nova razločevalna prvina se je nato iz visokih samoglasnikov razširila še na ozke sredinske. Iz ozkih **ē:/*o:* sta tako nastala zasopla **ē/*o* tako v dolgih (**mē:sto*, **dē:da*, **stē:la*, **kō:ža*) kot v kratkih zlogih (**dēd*, **bōb*). Potem ko sta dolga ozka **ē:/*o:* iz podsestava nezasoplih samoglasnikov prešla v podsestav zasoplih, sta imela dolga široka **ē:/*o:* prosto pot, da sta se ožila: **ē:/*o:* > **ē:/*o:* (**g'ļe:daš*, **g'lu:dat*, **tē:st*, **tē:šča*, **pō:t*).

Zelo ozki dolgi **ē:* < psln. **C'ēD^o* je zelo verjetno doživel naslednji razvoj. Težko verjetno bi bilo, da bi sovpadel z dvoglasnikom **iə*, saj se je od le-tega precej razlikoval. Najbrž se tudi ni zlil z **ē:* < psln. **ē-/*e-* ter nato prešel med zasople samoglasnike. Odraz *i* v vseh rez. govorih zato napeljuje na domnevo, da se je **ē:*, ki je bil fonetično zelo blizu **i:*, hkrati pa malo nižji od njega in s tem centraliziran, zlil z **i:*, ko se je ta centraliziral in postal zasopli **i:* (**g'nī:zdo*, **č'lī:nk-*, **z'ūi:zda*, **pī:sk-*). To

bi lahko bila ena od možnih razlag nastanka nepričakovanega odraza za *ě v skupini *C'ěD^o.

Sestav E predstavlja stanje po pravkar obravnavanih glasovnih spremembah in je hkrati zadnji samoglasniški sestav, skupen vsem rezijanskim govorom.²²

Sestav E:

dolgi naglašeni samoglasniki				kratki naglašeni samoglasniki			
i:	u:	i:	u:	i		u	
ɛ:	o:	e:	o:	e	ə	o	e o
	a:				a		

4.7 Sodobni samoglasniški upad in ukinitvev kolikostnih nasprotij v naglašanih zlogih

Pri ukinitvi kolikostnih nasprotij v naglašanih zlogih so vsi naglašeni samoglasniki ne glede na položaj (v zadnjem ali nezadnjem besednem zlogu) postali kolikostno nevtralni. Še pred tem pa je v kratkih zlogih prišlo do pojava sodobnega samoglasniškega upada, ki je že pustila prve posledice na kratkih samoglasnikih. Leti so se začeli nižati (*-i > *ɔ > *e, *-u > *ɔ > *o) in v končni fazi povzročili višanje nizkih samoglasnikov (*-a > *ə). Proces je bil prekinjen z ukinitvijo kolikostnih nasprotij, ki se je očitno širila od zahoda proti vzhodu in najprej zajela kraj V Bili, nato Njivo, potem Osojane in končno še Solbico. Ukinitvev kolikostnega nasprotja je proces sodobnega samoglasniškega upada zaustavila v različnih govorih v različnih stadijih redukcije in zato so tudi odrazi redukciji podvrženih samoglasnikov v različnih rez. govorih različni. Tako je razlike med samoglasniškimi sestavi posameznih govorov prepričljivo pojasnil Vermeer (Vermeer 1993: 127–140). Za psln. kratki (akutirani) *-i v zadnjem/edinem besednem zlogu imamo npr. v govoru kraja V Bili polglasnik i-jevske barve (*piti'lən, 'sət, k'ləšč*) (Steenwijk 1992: 234).

Odrizi za psln. *ě in njihov nastanek so v govoru kraja V Bili naslednji: 1. položajno nepogojena odraza: 1) psln. *ě (> *ɛ: > *iɛ > *iɛ > *iɛ > *i) > i (*s'nik, 'bil, 'sinca, s'vića*); 2) psln. *ě- (> *ä > *ɛ > *ɛ: > *ɛ: > *ɛ: > *ɛ) > ɛ (*'mɛ:stu, 'dɛda*); psln. *-ě (> *ä > *ɛ > *e > *ɛ > *ɛ) > ɛ (*'dɛt*); 2. položajno pogojeni odraz: 1) psln. *ě// + [*C' D^o] (> *ä: > *ɛ: > *ɛ: > *ɛ: > *i:) > i (*g'hjzdu, z'vjzda, 'pjsak 'pjska*); 2) psln. *ě// + [*C' D^o] (> *ɛ:/ *ɛ > *i:/ *i > *i: > *i:) > i (*'lišnik, k'ljšće, k'ljšća*); psln. *-ě// + [*C' D^o] (> *ɛ > *i) > ə (*k'ləšč*).

5 Zaključek

Rezijansko narečje slovenščine ima v naglašanih zlogih dva pričakovana odraza psln. *ě, in sicer i za psln. dolgi *ě (*s'nik, 'bil, 'sinca, s'vića*) ter ɛ za psln. kratki (akutirani) *ě v psln. nezadnjih (*'mɛ:stu, 'dɛda*) in zadnjih/edinih besednih zlogih (*wo'bɛt*,

²² Ti se namreč v samoglasniškem sestavu razlikujejo le po odrazih psln. kratkih (akutiranih) samoglasnikov v zadnjih/edinih besednih zlogih in v nekaterih položajno pogojenih razvojih (Vermeer 1993).

KRAJŠAVE

blg. = bolgarski, bolgarščina; čak. = čakavski, čakavščina; češ. = češki, češčina; ek. = ekavski, ekavščina; gluž. = gornjelužiškorski, gornja lužiška srbščina; hr./sr. = hrvaški/srbski, hrvaščina/srbščina; nar. = narečni, narečje; nespl. sln. = nesplošnoslovenski; plb. = polabski, polabščina; polj. = poljski, poljščina; popsl. = popraslovanski; psl. = praslovanski, praslovanščina; psln. = praslovenski, praslovenščina; rez. = rezijanski, rezijanščina; sln. = slovenski, slovenščina; spl. sln. = splošnoslovenski; štok. = štokavski, štokavščina; zilj. = ziljski, ziljščina.

VIRI IN LITERATURA

- Peeter ARUMAA, 1964: *Urslavische Grammatik: I. Band: Einleitung. Lautlehre (I. Teil: Vokalismus, II. Teil: Betonung)*. Heidelberg.
- France BEZLAJ, 1976, 1982, 1995, 2005: *Etimološki slovar slovenskega jezika 1–4*. Ljubljana.
- Mate HRASTE, Petar ŠIMUNOVIĆ, 1979: *Čakavisches-deutsches Lexicon*. Köln, Wien.
- B. A. ДЫБО, 1981: *Славянская акцентология*. Москва.
- 2000: *Морфологизованные парадигматические акцентные системы*. Москва.
- B. A. ДЫБО idr., 1981: *Основы славянской акцентологии*. Москва.
- Gl. ELEZOVIĆ, 1932, 1935: *Rečnik kosovsko-metohiskog dijalekta I–II*. Beograd.
- Božidar FINKA, 1971: *Čakavsko narječje. Čakavska rič 1*. 11–71.
- Marc L. GREENBERG, 2002: *Zgodovinsko glasoslovje slovenskega jezika*. Maribor.
- Zenon KLEMENSIEWICZ, Tadeusz LEHR-SPLAWIŃSKI, Stanisław URBAŃCZYK, 1965: *Gramatyka historyczna języka polskiego*. Warszawa.
- Arnošt LAMPRECHT, Dušan ŠLOSAR, Jaroslav BAUER, 1986: *Historická mluvnice češtiny*. Praha.
- Pavle IVIĆ, 1951: *Još jedan primer sa i na mestu starog jata u našem književnom jeziku ekavskog narečja*. Naš jezik 3–4. 117–124.
- 1958: Основные пути развития сербохорватского вокализма. *Вопросы языкознания* 7/1. 3–20.
- 1985: *Dialektologija srpskohrvatskog jezika: Uvod i štokavsko narečje*. Novi Sad.
- Jelka IVŠIĆ, 1931: *ě u senjskom govoru. Južnoslovenski filolog* 10. 171–178.
- L. JAKUBINSKI, 1925: Die Vertretung des urslav. *ě* im Čakavischen. *Zeitschrift für slavische Philologie* 1. 381–396.
- Tadeusz LEHR-SPLAWIŃSKI, 1929: *Gramatyka połabska*. Lwów.
- Tine LOGAR, 1981a: Izhodišni splošnoslovenski fonološki sistem. *Fonološki opisi srpsko-hrvatskih/hrvatskosrpskih, slovenačkih i makedonskih govora obuhvaćenih opšteslovenskim lingvističkim atlasom*. Ur. Pavle Ivić idr. Sarajevo. 29–33.
- 1981b: Solbica (Stolvizza; OLA 1). *Fonološki opisi srpskohrvatskih/hrvatskosrpskih, slovenačkih i makedonskih govora obuhvaćenih opšteslovenskim lingvističkim atlasom*. Ur. Pavle Ivić idr. Sarajevo. 35–40.
- Karl H. MEYER, 1929: Untersuchungen zur Čakavština der Insel Krk (Veglia). *Slavisch-baltische Quellen und Forschungen* 3. 1–135.
- МИРЧЕВ, КИРИЛ, ³1978: *Историческа граматика на българския език*. София.
- Milan MOGUŠ, 1977: *Čakavsko narječje: Fonologija*. Zagreb.
- Leszek MOSZYŃSKI, 1967: *Od czego zależał różnokierunkowy rozwój tzw. jat' w językach słowiańskich*. BPTJ 25.
- OLA: *Общеславянский лингвистический атлас, 1988: Серия фонетико-грамматическая. Выпуск 1: Рефлексы *ě*, Београд.
- Asim PEČO, 1985: *Pregled srpskohrvatskih dijalekata*. Beograd.

- Kazimierz POLAŃSKI, 1996: Polabian. *The Slavonic Languages*. Ur. Bernard Comrie. London, New York.
- Fran RAMOVŠ, 1924: *Historična gramatika slovenskega jezika II: Konzonantizem*. Ljubljana.
— 1950: Relativna kronologija slovenskih akcentskih pojavov. *Slavistična revija*. 16–23.
— 1951: Osnovna črta v oblikovanju slovenskega vokalizma. *Slavistična revija*. 1–9.
- Jakob RIGLER, 1963: Pregled osnovnih razvojnih etap v slovenskem vokalizmu. *Slavistična revija* 14. 25–78.
- George Y. SHEVELOV, 1964: A Prehistory of Slavic. *The Historical Phonology of Common Slavic*. Heidelberg.
- Petar SKOK, 1948: Leksikologijske studije. *Rad JAZU* 272. Zagreb. 34–38.
— 1971, 1972, 1972: *Etimologijski rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika I–III*. Zagreb.
- Marko SNOJ, 2003: *Slovenski etimološki slovar*. Ljubljana.
- Sorbischer Sprachatlas* 14. *Historische Phonologie*, 1993. Bearbeitet von H. Faßke. Bautzen.
- Christian S. STANG, 1957: *Slavonic Accentuation*. Oslo.
- Han STEENWIJK: *The Slovene dialect of Resia: San Giorgio*. Amsterdam.
- Matej ŠEKLI, 2006: Praslovanski stari cirkumfleks v rezijanskem in ziljskem narečju slovenščine. *Diahronija in sinhronija v dialektoloških raziskavah*. Zbirka Zora, 41. Uredili Vera Smole in Mihaela Koletnik. Maribor: Slavistično društvo. 277–287.
- Urslavische Grammatik: I. Band: Einleitung. Lautlehre (I. Teil: Vokalismus, II. Teil: Betonung)*. Maribor.
- Jože TOPORIŠIČ, 1990: *Enciklopedija slovenskega jezika*. Ljubljana.
- Willem VERMEER, 1982: Raising of *ě and loss of the nasal feature in Slovene. *Zbornik za filologiju i lingvistiku* 25/1. 97–120.
— 1987: Rekonstruiranje razvoja samoglasniških sestavov v rezijanskih govorih. *Slavistična revija* 35/3. 237–257.
— 1993: L'origine delle differenze locali nei sistemi vocalici del resiano. *Fondamenti per una grammatica pratica resiana*. Ur. Han Steenwijk. Padova. 119–148.

SUMMARY

The Slovenian dialect of Resia has two regular reflexes of Proto-Slavic jat (PSl. *ě) in stressed syllables, i.e., i from Proto-Slovenian (PSln.) long *ě (*s'nik*, *'bil*, *'sinca*, *s'viæa*) and e from PSln. short (acute) *ě in a non-final (*'mestu*, *'dēda*) and final/only syllable (*wo'bēt*, *'dēt*). In addition to these two regular reflexes, Resian also has an irregular reflex *ĭ*, which can alternate with ə and is the regular reflex of PSln. *ī (*'ziĭma*, *'žĭju*) and PSln. *i- (*'lĭpa*, *'sĭta* ~ *'sət*). This reflex is represented by seven examples known so far and occurs in two different consonantal environments.

The examples *g'ñizdu*, *'čĭnkjə*, *z'vizda*, *'pĭsak* *'pĭska* < PSl. *gnězdō, *čělnъkъ *čělnъka, *gŭězdā, *pěšъkъ *pĭšъkā are characterized by the fact that PSln. *ě originally occurs behind a palatalized consonant (attested in *gně > *gñě, *člě > *člě, *gŭě > *zŭě, supposed in *pě > *p'ě) and in front of a non-palatalized dental consonant. In this consonantal environment *ě presumably retained its original wide phonetic quality longer: *[ĕ] // +[*C'_D^o]. The examples *k'lāšć* *k'lĭšća*, *k'lĭšće*, *'lĭšnik* < PSl. *klěšćъ *klěšća, *klěšće, *lěšćъnikъ are characterized by the fact that PSln. *ě/*ě originally occurs behind a presumably palatalized consonant *l and in front of a soft consonant cluster *šč. In this environment, *ě was presumably considerably narrowed very early: *[ĕ] // +[*C'_C'].

With the Slovenian tendency of general narrowing of *ě according to the rule that vowel quality depends on vowel quantity – which is tied to the accent – in Resian, three phonetic qualities of *ě occur in stressed syllables, i.e., two regular phonetic realizations, conditioned

by vowel quantity (Slovenian innovation), narrowed long $*[e:]$ and non-narrowed short $*[ä]$, as well as two positional phonetic realizations, conditioned by consonant environment (Slavic archaism), positionally non-narrowed long $*[ä:] // [+*C'D^o]$ and positionally very narrowed short and long $*[ě]/*[ē:] // [+*C'C]$. In further development of the Resian vowel system these three phonetic qualities of $*ě$ tended to narrow, but they did not merge completely because of their different original vowel qualities. From two different allophones of $*ě$ only one reflex of this vowel developed.

Positionally non-narrowed long $*ä:$ could not merge despite narrowing, neither with the regularly narrowed $*ě > *e:$, which was phonetically narrower, nor with the later lengthened PSln. $*ě-$ in a non-final syllable, which was phonetically wider, because of its original different quality: (PSln. $*ě // [+*C'D^o] >$) $*ä:$ $> *e:$ $> *e:$ $> *ē:$ \sim (PSln. $*ě >$) $*e:$ $> *ie > *ie > *ie$ \sim (PSln. $*ě- >$) $*ä > *e > *e:$ $> *e:$. When after the monophthongization of $*ie > *i:$ (*s'nik*, *'bil*, *'sinca*, *s'viæa*) the PSln. $*ī$ and the PSln. $*i-$, lengthened in a non-final syllable, became a centralized *i*-vowel ($*i: > *i:$), $*ē:$ merged with it in the process of centralization of the former, i.e., $*ē: > *i:$ (*g'ñizdu*, *'činkja*, *z'vizda*, *'pīsak* *'pīska*). Positionally very narrowed short and long $*ě/*ē:$ merged with $*ī/*i-/*-i$ at an early stage ($*ě/*ē // [+*C'C] > *ē:/*ē-/*-ē > *i:/*i-/*-i$) and changed further like $*i$ ($*i:/*i-/*-i > *i:/*i:/*i > *i:/*i:/*i$) (*k'ləšæ* *k'līšæa*, *k'līšæe*, *'līšnik*, *'sət* *'sīta*, *'līpa*, *'žīu*, *'zīma*). With the rise of centralization – a new distinctive feature in the vowel system – the mid vowels centralized as well, i.e., $*e: > *e:$ (*'męstu*, *'dęda*).

The rise of the irregular reflex of PSln. *jat* in Resian draws attention to the traces of two archaic Slavic phonetic characteristics in Slovenian, i.e., the positional palatalization of consonants before the front vowels, later generally neutralized in the South Slavic languages, as well as to the tendency of vowel quality depending on consonantal environment, later neutralized by the common-Slovenian phonetic rule of vowel quality depending on vowel quantity.